

*Анастасія Юріївна Мухіна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри дефектології та
психологічної корекції
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Україна*

УЯВЛЕННЯ ПРО ФІЗІОЛОГІЧНУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ І
ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У ДІВЧАТ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.

У статті розглядаються особливості становлення процесу статевої та статеворольової ідентичності у дівчат підліткового віку, що мають інтелектуальні порушення. За допомогою констатуючого експерименту, в ході якого була проведена структурована бесіда, проєктивна методика «Малюнок людини своєї та протилежної статі», виявлено рівень знань про диференціальні відмінності чоловіків та жінок, їх функціональні особливості та вплив статевої ідентичності на соціальні очікування та поведінку.

Ключові слова: стать, роль, ідентичність, фізіологічні особливості, маскуліність, фемінність.

Introduction

Формування статевої ролі починається з диференціації фізіологічних показників. Від того, як людина сприймає своє тіло і які уявлення вона має про його функціонування залежить її статеворольова поведінка. Ця поведінка відповідає за репродуктивну функцію, за соціальну роль, яку відіграють у суспільстві чоловіки і жінки. У спеціальній психології аспект статевої свідомості розглянуто, але не повною мірою. Як відомо, у дітей з розумовою відсталістю не формуються самостійно норми й правила суспільної поведінки, моральні принципи та аналіз своїх дій (В. Бондар, Д. Ісаєв, В. Ковальова, В. Кузьміна, К. Лебединська, В. Синьов, О. Хохліна та ін.), що

заважає соціалізації цієї категорії дітей. На порушення соціальної адаптації розумово відсталих підлітків можуть впливати відхилення у формуванні статевої ідентичності й освоєння статевої ролі (В. Гарбузов, Е. Ейдемільер, Д. Ісаєв, В. Каган, М. Пішчек, Г. Поппе, Л. Шипіцина та ін.) [3]. Ч. Кожалієва вказує на несамотійність розумово відсталих підлітків при конструюванні свого образу для наслідування, але автор підкреслює збільшення можливостей рефлексивного аналізу в 14 – 15 років. Вивченням статевої ідентичності в дітей з розумовою відсталістю займався М. Пішчек, який указував на відсутність передумов формування статевої ідентичності, а також бачив проблему у відсутності послідовності у формуванні статевої свідомості (дівчинка – дівчина – жінка). Також проблему він бачить у тому, що розумово відстала дитина назавжди залишається дитиною, особливо для батьків, і, як наслідок, відбуваються порушення статевої ідентичності [4]. Л. Шипіцина досліджувала особливості статевої ідентичності в дівчат з тяжкою розумовою відсталістю, які виховуються в закладах інтернатного типу, і зазначила недостатність розробленості цієї проблеми для дівчат з розумовою відсталістю легкого ступеня, які виховуються в сім'ї та навчаються в допоміжній школі й мають більше шансів для соціалізації [5]. Питаннями гендерної соціалізації й статевої ідентичності у підлітків з інтелектуальною недостатністю займалися Н. Заїграєва, І. Коробейник. Авторами була виявлена якість змісту уявлень про гендерні ролі в розумово відсталих підлітків, а також чинники, що на них впливають [7]. В. Левицький вивчав особливості статевої ідентичності учнів молодших класів допоміжної школи. Від визначив когнітивний (знання), емоційний (ставлення) та поведінковий (статева поведінка) компоненти статевої ідентичності [3].

Соціальні очікування до жінки більш суворі, ніж до чоловіка, розібратися у відповідних моделях поведінки у світі сучасних трансформацій статевої ролі дуже важко. Особливості жіночої свідомості вивчали

О. Валєєва (психологічні особливості ставлення дівчини до себе як до майбутньої жінки), О. Лактіонов (системи цінностей, досвіду сучасної жінки), В. Бондаровська, І. Шлапакова (статеворольова ідентичність жінки), І. Жеребкіна (феномен жіночої тілесності, репрезентація свого тіла), Т. Гурлєва (дівчинка-підліток: проблеми віку й профілактика важковиховуваності). Статеворольова ідентичність пов'язана із соматичним, психологічним і соціальним благополуччям (Д. Ісаєв, В. Каган, І. Кон, О. Кочарян, Р. Столлер), визначає особливості сексуально-партнерських взаємин (А. Коцар, Н. Хамітов) і професійної реалізації (Г. Хофстед).

Вивчення психосексуального розвитку розумово відсталих осіб у працях зарубіжних дослідників указує на те, що цей процес загалом аналогічний такому в психічно здорових суб'єктів, хоча й не збігається з ними хронологічно, має якісну різницю. У розумово неповноцінних, як і в кожній здоровій людині, наявні свої потреби, однак, у них інша ієрархія та інтенсивність, інший спосіб їхніх проявів, це залежить від міри неповноцінності та від структури дефекту.

Methodology

В експерименті взяли участь 116 розумово відсталих дівчат – учениць 5 – 10-х класів та 122 дівчини-підлітка 5 – 10 класів з нормальним інтелектом. Підлітки поділяються на дві групи за віком і на дві – за рівнем інтелектуального розвитку. Усі вони живуть у сім'ї, значна кількість не мають батька, деякі живуть у нуклеарній сім'ї, деякі з прародиною, є сім'ї з однією дитиною, з двома й більше. Були застосовані методи спостереження, бесіди, анкетування, аналізу продуктів діяльності, кількісного та якісного аналізу одержаних експериментальних даних та їхня статистична обробка (критерій *хі-квадрат* Пірсона, Манна-Уїтні, Крускала-Уолісса, а також рангова кореляція Спірмена). Дослідження відповідає порівняльному принципу, принципу комплексності, системності й динамічного вивчення особистості. Також було використано дані про вплив статевих гормонів на фізіологічні показники (2D:4D, D. Putz, S. Gaulin) [2].

Discussion

При проведенні методики „Малюнок людини своєї та протилежної статі в одязі й без” були взяті для інтерпретації елементи методики К. Маховера „Намалюй людину” [210], завдяки чому було досліджено когнітивний компонент статевої ідентичності. Ураховано наявність фізіологічної диференціації статей (первинні та вторинні риси), зачіску, одяг, аксесуари як додаткові елементи фемінності та маскулінності. Після малювання з ученицями проводилася бесіда. Для отримання більш повної картини нами був використаний модифікований дитячий питальник Н. Олександрової, спрямований на виявлення рівня знань про психофізіологічні відмінності між чоловіком та жінкою: репродуктивну діяльність, будову тіла, зґвалтування, роль батька в народженні дитини; також виявлено знання про третинні ознаки (гендерні) у жінок та чоловіків, фіксувалася сором'язливість, зацікавленість, байдужість або негативне ставлення до теми статі взагалі, до жіночої та чоловічої фігури.

Відзначимо, що, незважаючи на вік, розумово відсталі дівчата збентежено посміхалися, говорили, що їм „незручно таке малювати”, а в їхніх ровесниць, які нормально розвиваються, збентеження спостерігалося лише в молодшому підлітковому віці 11 – 12 років. Чим докладніше й точніше малюнки відображали особливості будови чоловічої та жіночої фігури, тим більше бентежилися й соромилися розумово відсталі дівчата своїх малюнків. Отже, чим вище рівень інтелектуального розвитку, тим більш диференційовані емоційні реакції щодо себе й свого тіла, розвинена сором'язливість і моральність. Дівчатка з розумовою відсталістю 11 – 13 років зображали жіночу й чоловічу фігури практично однаково (71,2%), були відсутні відмінності в зображенні фігури в одязі й без (67,8%), деякі дівчата взагалі не змогли зобразити чоловічу й жіночу фігури, результатом їхньої діяльності були лише „головоногі чоловічки” або схематичні малюнки, де тулубом і кінцівками були п'ять прямих ліній. У 28,8% дівчат з розумовою відсталістю віком 11 – 13 років були відмічені в малюнках: підбори в

жіночому взутті, акцент вій і губ у дівчат, гудзики, волани й орнамент на одязі, пояси, прикраси. Голі тіла прорисовуються задовільно – 22%, решта дівчат зображають голими фігури, які ідентичні фігурам в одязі, або малювали таку ж фігуру, як і в одязі, а зверху – частини тіла й органи, характерні для чоловіка або жінки. Це говорить про погано розвинену операцію абстрагування, невміння зобразити фігуру людини, особливо чоловічу, без одягу (78%). Щодо диференціації чоловічої й жіночої фігури, то дівчата з розумовою відсталістю виділили довжину волосся та відмінності в будові статевих органів (83%), аксесуари й одяг (16,9%). Більшість розумово відсталих дівчат 14 – 16 років зображали фігуру чоловіка й жінки неточно, схематично (61,4%). Жіноча й чоловіча фігури відрізнялися між собою довжиною волосся, одягом, статевими органами – 70,2%, наявність аксесуарів відзначалася лише в 40,3% дівчат, що переважно характеризують жіночу фігуру, не спостерігалось відмінностей у пропорціях тіла (характерні для жінки округлі стегна, вузька талія тощо) – 100%. Деякі дівчата малюють округлий живіт, указуючи на головну функцію жінок – репродуктивну (7%). Оголене тіло (і жіноче, і чоловіче) зображується схематично: груди – два круги або круг, розділений навпіл, статеві органи зображуються недбало (85,9%), неправильно, неприродньо, зверху одягу (65%). Зазначимо, що в цьому віці в розумово відсталих сором'язливість, збентеження при малюванні збільшується, деякі дівчата соромляться зображати статеві органи, хоча груди малюють. Зауважимо, що чоловіча фігура завжди поступалася розмірами жіночій, коли в сім'ї роль лідера грала жінка або в сім'ї не було батька. З дівчатами до й після малювання проводилася бесіда. Експериментатор з'ясовував психофізіологічні й гендерні відмінності між чоловіком і жінкою. Так, дівчата з вадами інтелектуального розвитку віком 11 – 13 років називали зовнішні відмінності: „розмір взуття”, „колір одягу”, „зріст” тощо. Звучали й відмінності фізіологічного плану: „наявність місячних у дівчат”, „різна будова органів” і т. п. З віком (14 – 16 років) розумово відсталі дівчата так і не включають у свої відповіді внутрішні

характеристики чоловіків і жінок, а говорять про фізіологічні показники, репродуктивну функцію, силу в чоловіків і красу в жінок.

Дівчата, які нормально розвиваються, 11 – 13 років зображали узори, рюші на жіночому одязі, волосся не просто довге, а з акцентом на зачіску, губи й вії були більші, ніж у чоловіків, і старанніше промальовувалися (85,4%). Людину без одягу малювали практично всі без помилок, була властива сором'язливість, через що оголені тіла промальовувалися більш швидко й недбало (88,7%). Дівчата 11 – 13 років не могли відобразити вторинні статеві ознаки (77,4%) і не достатньо були орієнтовані в третинних (гендерних) ознаках (42%), особливо чоловіків. У дівчат 14 – 16 років масової школи спостерігається точне й повне зображення чоловічих і жіночих статевих органів, особливостей чоловічих і жіночих форм, об'ємів тіла, вони прагнуть зобразити м'язи, прес, широкі плечі, накачані груди, вузькі, порівняно з жіночими, стегна чоловіків (88,7%). Це пояснюється вивченням анатомії людини, спостереженням за своїм тілом у період статевого дозрівання й збільшенням інтересу до інтимно-особистісної сфери. У зв'язку з цим спостерігається підвищення рівня когнітивного компонента статевої диференціації. Особливості анатомічної будови дівчини 14 – 16 років пояснювали „репродуктивною функцією” й тим, що „жіноче тіло призначене для краси, привабливості чоловічої статі, а чоловіче тіло – для роботи, опори й захисту жінки”.

Дівчата з розумовою відсталістю, яким 11 – 13 років, основною відмінністю вважають зовнішні якості людей: зріст, вагу, довжину волосся, а також наявність або відсутність макіяжу. На відміну від розумово відсталих, дівчата цього віку в нормі відрізняють жінку та чоловіка не тільки за зовнішніми якостями, але й за характером: жінки – здатні поступатися, ніжні, віддані, м'які, довірливі, сердечні, люблять дітей, спокійні, зворушливі, з розвиненим почуттям обов'язку; чоловіки – агресивні, власні, незалежні, непередбачувані, схильні до ризику. Дівчата з розумовою відсталістю, яким 14 – 16 років, не набагато краще відрізняють чоловіка та жінку, деякі з них

узагалі відмовлялися давати характеристику чоловікам, пояснюючи це тим, що вони дівчата, тому будуть говорити тільки про жінок; а про чоловіків нехай говорять хлопці; дівчата в нормі того ж віку до перерахованих уже характеристик додають яскраві приклади з власного життя й життя оточуючих, а також додають характеристики жіночих і чоловічих ролей, указують на відповідні профорієнтаційні інтереси та диференціюють їх за хатніми справами.

Щодо онтогенезу розвитку уявлень про жіноче й чоловіче тіло, можна сказати, що в дівчат у нормі рівень сформованості цих знань зростає з 11 до 16 років (середній бал збільшується з 9,4 до 14,3), щодо дівчат з розумовою відсталістю, то він зростає несуттєво (з 2 до 4 балів). Пояснюється це тим, що подібні теми з цією категорією дітей мають, швидше, попереджувально-залякувальний характер, а не інформаційно-розповідний. Наступною була застосована методика Н. Олександрової, яка спрямована на виявлення інформованості дітей щодо фізіологічних показників, репродуктивної діяльності, зґвалтування, вагітності, ролі батька в народженні дитини. Розумово відсталі дівчата 11 – 13 років не мали взагалі що сказати про фізіологічні відмінності між жінками та чоловіками, у кращому випадку це був опис зовнішніх характеристик, у віці 14 – 16 років більшість узагалі соромилася відповідати на питання, оскільки вони вважали їх дуже „дорослими” (70,2%). На питання: „Що таке зґвалтування?” – дівчата казали: „Що це коли дівчина й чоловік... він роздягає її, роздягається сам...” або „потім не буде дітей”, „зґвалтування закінчується вбивством” (56,1%). Відповісти, чим відрізняється статевий акт від зґвалтування, дівчата не змогли. Деякі сказали, що „зґвалтування – це секс без любові” або „не знаю”. Дівчата 11 – 13 років зазначили, що це дуже погано, а що саме, відповісти не змогли (84,7%). Дівчата з розумовою відсталістю мають дуже вузькі знання з питання „Як жінка може уникнути вагітності?”, деякі знають, що існують контрацептиви, але яку роль вони відіграють, для чого служать і як правильно ними користуватися, не знає ніхто. Багато хто з дівчат вважає, що

від вагітності взагалі не треба захищатися ніякими медичними засобами й що партнери самі можуть контролювати цей процес, деякі називали серед методів контрацепції пігулки й презерватив, але вважають пігулки шкідливими для здоров'я, а презерватив ненадійним, тому що він може „упасти”, „загубитися”, „не підійти” (71,9%).

На питання „Яку роль у народженні дитини відіграє батько?” дівчата відповідали, що він потрібен для того, щоб „виховувати й наказувати”, „він повинен заробляти гроші” (92,9%). На питання „Що таке вагітність?” більшість дівчат допоміжної школи відповідали, що „це коли в жінки стає великим і круглим живіт”, „це тоді коли в жінки через деякий час народиться дитина” й т. п. Дівчата цього ж віку в нормі відповідали на ці запитання більш детально, також помітно було, що вони ставилися до цих питань не так сором'язливо. Дівчата 14 – 16 років з розумовою відсталістю на ці ж питання відповідали також як 11 – 13-річні, відповіді багатьох були далекі від істини, але дівчата більш старшого віку не так соромилися розмовляти на тему фізіологічних особливостей жінок та чоловіків; дівчата в нормі давали повні відповіді на всі питання, майже всі відповіді були правильні. На основі цієї методики можна зробити висновок, що значна кількість дівчат з розумовою відсталістю, особливо молодшого підліткового віку, має бідні уявлення в питаннях статі, статевого розвитку, вагітності й народження дитини, функцій батьків у сім'ї. Питання про статеve виховання дуже актуальне в наш час, якщо значна кількість розумово відсталих дівчат-підлітків будуть мати уявлення в перерахованих питаннях, то набагато менше буде ранніх абортів, небажаних вагітностей, хвороб, які передаються статевим шляхом.

Conclusions

Аналіз отриманих результатів показує, що для розумово відсталих дівчат-підлітків загалом характерне прийняття своєї ролі, але низький рівень ознайомлення з психофізіологічними особливостями й жіночої, і чоловічої статі, неможливість диференціації жіночих і чоловічих рис, недбайливе ставлення до себе, до свого тіла й зовнішності, а також негативне ставлення

до осіб протилежної статі (батько, хлопці), до статевого життя, відсутність у поведінці соціально схвалюваних моделей жіночої поведінки. Актуальними перспективами подальшої роботи є дослідження статевої поведінки дівчат-підлітків та складання програми з формування гендерних еталонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихователю про психологію та поведінку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред.Т.В. Говорун.-К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 168с.
2. Заиграева Н.В. Гендерная социализация и полоролевые представления подростков с интеллектуальной недостаточностью // Дефектология. – 2007. - №2. – С.46-51.
3. Нугаева О.Г. Определение понятия «нарушения половой идентификации» //Совершенствование коррекционно-развивающей работы с детьми в специальных учреждениях /Под ред. В.В. Коркунова; Урал. гос. пед. ун-т; Ин-т спец. обр-я. - Екатеринбург, 2002. - С. 23-31.
4. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 359 с.
5. Шипицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе: учеб.пособие для учит., студ пед инст по спец. «Дефектология» / Л.М. Шипицына. – М.: СПб., Речь, 2005. - 486.
6. Носов Н.Н. Формирование неадекватной самоидентичности и агрессивность //Вопросы психического здоровья детей и подростков/ 2003 (3), №1 - М: Просвещение, 1991. – 127с.
7. Романова В.Г. Особливості статевої поведінки підлітків // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 39–43.

LITERATURA

1. Vykhovatelju pro psykholohiju ta povedinku seksualnogho rozvytku dytyny: Naukovo-metodychnyj zbirnyk / Za red.T.V. Ghovorun.-K.: Instytut zmistu i metodiv navchannja, 1996. – 168s.
2. Zayghraeva N.V. Ghendernaja socyalyzacyja y polorolevye predstavlenija podrostkov s yntellektualnoj nedostachnostjju // Defektologhyja. – 2007. - №2. – S.46-51.
3. Nughaeva O.Gh. Opredelenye ponjatyja «narushenija polovoj ydentyfikacyu» //Sovershenstvovanye korrekcyonno-razvyvajushhej raboty s detjmy v spetsyalnykh uchrezhdenyjakh /Pod red. V.V. Korkunova; Ural. ghos. ped. un-t; Yn-t spec. obr-ja. - Ekaterynburgh, 2002. - S. 23-31.
4. Synjov V.M., Matvejeva M.P., Khokhlina O.P. Psykholohija rozumovo vidstaloji dytyny: Pidruchnyk. — K.: Znannja, 2008. — 359 s.
5. Shyurusyna L.M. «Neobuchaemyj» rebenok v semj'e y obshhestve: ucheb.posobyje dlja uchyt., stud ped ynst po spec. «Defektologhyja» / L.M. Shyurusyna. – M.: SPb., Rechj, 2005. - 486.
6. Nosov N.N. Formyrovanye neadekvatnoj samoydentychnosty y aghressyvnostj //Voprosy psykhycheskogho zdorovjja detej y podrostkov/ 2003 (3), #1 - M: Prosveshhenye, 1991. – 127s.
7. Romanova V.Gh. Osoblyvosti statevoroljovykh stereotypiv pidlitkiv // Praktychna psykholohija ta socialjna robota. – 2000. – # 8. – S. 39–43.

Анастасія Юрїївна Мухїна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дефектології та психологічної корекції

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Україна

УЯВЛЕННЯ ПРО ФІЗІОЛОГІЧНУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.

В статті розкрито особливості соціально-психологічних чинників становлення статевої ідентифікації підлітків. Висвітлено стан даної проблеми в сучасній психолого-педагогічній науці. Виявлені сензитивні періоди формування знань про свою стать. Представлені результати констатуючого експерименту, щодо сформованості когнітивного компоненту знань у дівчат підліткового віку з розумовою відсталістю стосовно диференціації фізіологічних і функціональних особливостей чоловіків і жінок. Проаналізовані та порівняні результати двох вікових груп, а саме молодшого підліткового віку і старшого підліткового віку, тим самим встановлено, чи є динаміка формування поняття про свою та протилежну стать у дівчат з вадами розвитку. Виявлено низький рівень знань щодо будови тіла, диференційних ознак маскулінності та фемінності. У дівчат-підлітків сформовані хибні уявлення про статевий акт, вагітність та згвалтування. Вони не вважають за необхідне користуватися засобами контрацепції і мають міфічні уявлення про їх функціональні особливості. Також з'ясовано, що впродовж всього підліткового віку дівчатами з розумовою відсталістю не відображаються (на малюнкові, в бесіді) внутрішні якості чоловіків і жінок, не диференціюються. Знання про фізіологічні та психологічні якості чоловіків у розумово відсталих дівчат значно нижче, ніж знання про жінок. Дуже часто відношення до хлопців і чоловіків або недиференційоване або негативне, що пояснюється відсутністю повної родини у багатьох дівчат з розумовою відсталістю, а також, пояснювально-залякувальний характер бесід, що проводять вчителі у школі. Встановлено, що чим вище рівень інтелектуального розвитку дівчат, тим більш диференційовані емоційні реакції щодо себе й свого тіла, розвинена сором'язливість і моральність. Аналіз отриманих результатів показує, що для розумово відсталих дівчат-підлітків загалом характерне прийняття свого тіла та своєї ролі, але низький рівень ознайомлення з психофізіологічними особливостями жіночої і чоловічої статі, диференціації жіночих і чоловічих рис не дає можливості

повною мірою освоїти процес ідентифікації, звідси витікає ряд проблем, а саме, недбайливе ставлення до себе, до свого тіла й зовнішності, негативне ставлення до осіб протилежної статі (батько, хлопці), до статевого життя, відсутність у поведінці соціально схвалюваних моделей жіночої поведінки.

Ключові слова: стать, роль, ідентичність, фізіологічні особливості, маскуліність, фемінність.